

СИНСЕМАНТИЧНІ ДІЄСЛОВА ЯК СКЛАДОВА НОМІНАЦІЙ
РОЗЧЛЕНОВАНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДЕНОТАТІВ
(на матеріалі повісті Галини Журби «Зорі світ заповідають...»)

Творча спадщина Галини Журби, однієї з яскравих постатей українського літературного процесу міжвоєнного двадцятиліття, посідає чільне місце в історії української літератури і літературної мови ХХ століття, хоч упродовж тривалого часу її твори були штучно вилучені з вітчизняного літературно-мистецького простору. Лише після 73-річної «еміграції» письменниця повернулася в Україну й у 90-ті роки ХХ століття українські читачі змогли ознайомитися з творчим доробком Г. Журби. У літературознавчих розвідках визначено її місце в загальнолітературному процесі ХХ століття, однак досі лінгвостилістичних праць, присвячених розглядові мовних особливостей творів письменниці, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Мета статті – виявити структурно-семантичну своєрідність номінацій розчленованих процесуальних денотатів засобами двокомпонентних семантичних єдностей, утворених синсемантичними дієсловами, у мові повісті Галини Журби «Зорі світ заповідають...».

Мова повісті Галини Журби «Зорі світ заповідають...» надзвичайно концентрована, нагадує мозаїку: кожному слову письменниця знаходить своє, особливе місце, добираючи з-поміж словоформ найвдалішу для номінування фрагментів позамовної дійсності (денотатів). У взаємозв'язку денотата й особливостей відтворення його засобами мови помітні визначальні риси ідіостилю письменника. Тому, на наш погляд, детальний аналіз механізму номінації процесуального денотата, зокрема розчленованого, сприятиме поглибленому вивченню творчого методу Галини Журби. Художнє відтворення предметів, явищ, які в матеріальному світі перебувають у складних комбінаціях і вступають у найрізноманітніші відношення, вимагає для свого мовного втілення різноструктурних мовних

утворень. Засобами номінації розчленованих процесуальних денотатів слугують семантичні єдності, утворені поєднанням синсемантичних дієслів і обов'язково залежних слів: *Зітхання **розвалює** церкву. Гнітюча безнадійність до землі **притовкає**. Чола, губи **припадають** до каміння підлоги* [1, с. 92].

Специфіка творення макро- і мікрообразів повісті «Зорі світ заповідають...» через призму «національної іманентності» (Н. Шумило) вияскравлює типологію художнього мислення авторки. Увага письменниці зосереджена на еволюції мислення та сприйняття українського хлібороба. Галина Журба описує повсякденне життя і клопоти сім'ї Паліїв, використовуючи для номінації різноманітні за структурою та семантичним наповненням конструкції, спрогнозовані синсемантичними дієсловами, які детермінують своє розгортання, предикативну номінацію, зумовлюючи появу обов'язково залежних слів. Найчастіше такі залежні слова мають форму знахідного відмінка іменника при дієсловах із семантикою:

- конкретної фізичної дії: *Настка **відчиняла** ворота* [1, с. 69]; *Настка саме **виробляла** хліб* [1, с. 103]; *Городив **огорожу**. Підрізував **яблуні**. **Озимину сіяв*** [1, с. 104]; *Хліб чорний **гризе*** [1, с. 102];

- мовлення: *Вечером Григір і Настка **балакали** за землю* [1, с. 53]; *Розповідали **про** свої **болячки**, про всякі дання та навроки* [1, с. 123]; *І дід **розповів** ніколи перед тим незгадувану історію* [1, с. 35];

- чуттєвого сприймання: *Прижмуриє **око**, роздзявляє **рот** у якійсь дурновато-цинічній посмішці й **дивився** нахабно в розчервоніле дядинине обличчя* [1, с. 94]; *Почула над самим обличчям приязне **муркотіння**. Усміхнено **протягнула** руки, пригорнула до себе Мартина і зразу заснула* [1, с. 11];

- розумової діяльності: *Думала **про** жорстокість людей, розжалоблюючись все більше, а кожух мокрів від її сліз* [1, с. 9]; *Григір **думав** про ті **книги**, що по них є все чисто, тільки не знати, як вони звуться і де їх дістати* [1, с. 42].

У мовно-стилістичному малюнку Галини Журби дієслівний синсемантизм піддається контекстуальній трансформації в абсолютизм, що,

здавалося б, порушує асоціативну „причетність” синсемантичного дієслова до слова-конкретизатора, сприймається читачем цілком нормально, усвідомлюється в межах самої дієслівної лексеми, наприклад, у дієсловах з семантикою мовлення: *Говорив* дід Захарко [1, с. 3]; *Співали* дівчата, жартуючи крадькома з парубками [1, с. 27]; фізичного впливу на об'єкт: *Мати білила, підводила, прибирала*. Під дотиком її чародійних рук хата перемінювалася у зовсім нову; радісну та святошну [1, с. 33].

Однією з прикмет стилю письменниці є типове зображення динамічних ознак синсемантичними дієсловами руху – лексемами, об'єднаними значенням руху в просторі з подальшою обов'язковою обставинною детермінацією його траєкторії: *Селами мандрувала* зажмурена печаль [1, с. 25]; *Бабине літо снувалося по небі* [1, с. 54]; *Бровко бігав* на ланцюгу біля *клуні*. *Скакали по снігу* горобці [1, с. 14]; *Сонце помалу ввірало* за громадський ліс [1, с. 50]; *Довга задумана тиша впала на луг*, як підстрелена птиця [1, с. 35]; *Смуга вечірнього сонця повзла по стіні на килим розстелений на скрині*, потім задумливо сперлася об стіл на білу скатертину й замріялася [1, с. 33]; *Очі сполохано злітали з обличчя на обличчя й впали безсило на землю* [1, с. 30]; *Як проїздили повз млин – вода летіла зпід колес, падала вниз*, обсипаючи піною вербове плаксиве віття [1, с. 51].

Нетиповою є компенсація семантичної несамодостатності синсемантичними дієсловами в поєднанні з обов'язково залежними словами на позначення об'єкта, у межах якого здійснюється рух: *Діти проїхали гатку тихо – мовчки, затаївши віддих* [1, с. 51]; *Обходив* ранком *межі*, а думки його йшли попереду, як білі ягнята [1, с. 104].

Своєрідним є вживання синсемантичних дієслів руху з обов'язково залежними інфінітивами в ролі обов'язкових придієслівних компонентів обставинного значення мети: *Тоді прокидався з дрімоти, протягав ліниво лапи та йшов подивитися, що саме скоїлося* [1, с. 15]; *Пійшли* ми якось у *пятьох пасти* на цілу ніч коней [1, с. 124]; *Настка пійшла* до *Мордасінського просити* хуру соломи [1, с. 114]; *Веселий, ясноокий летить*

шукати свою добру маму [1, с. 122]; Як *ішли* в церкву зілля *святити*, то дід відчетив по дорозі свій колодач з очкура і нащось його застромив у мак [1, с. 31]; Як наставала пора – *йшов сіяти* в поле [1, с. 21]; *Сідали* *вечерять* [1, с. 8]; *Ти встанеш їсти?* – обізвалася мати [1, с. 9].

Номінація процесуального денотата «надання руху об'єктові» відбувається через поєднання синсемантичних дієслів з іменниковими словоформами в орудному відмінку: *Водила* *очима* і *пальцем* за тіню по стелі [1, с. 10]; *Дарка* повагом *хитнула* *головою* [1, с. 17]; Дід *розводив* *рукою* [с. 6]; *Сумно* *кивають* *головами* [1, с. 126]; Дядько Кондра *заклінав* роззублено наївними, болючими *очима*. *Обтер* сльозу й *зворушивши* *раменами* продовжував добродушно [1, с. 120]; *Село* зажурено *хитало* *голово* [1, с. 64].

Різні відтінки процесуального денотата «розташування суб'єкта в просторі» з акцентом на його позиції відтворюють синсемантичні дієслова в поєднанні з прийменниково-іменниковими формами: Дід *сидів* *на полу*, спустивши ноги [1, с. 3]; Вона, як розгорнутий псалтир, *лежала* *перед* *засмученим небом* [1, с. 11]; *Дарка* й *Максим* *сиділи* *на лежанці* [1, с. 51]; *Дарка* *сідала* *на* *травистім березі* над самою водою й гралася усім, що їй *дарила* *ласкава природа* [1, с. 22]; *Григір* брав з полиці книжечку, *сідав* *у* *кутку* *під гаскою* й читав про Україну [1, с. 114].

Номінації розчленованих процесуальних денотатів досягають своєї найбільшої „спаяності” [здатності утворювати один синтаксичний компонент аналітичної будови] у сполученнях, що мають інформативно недостатні дієслова в ролі головних. Такі дієслова мають певне змістове і стилістичне навантаження, забезпечуючи тим самим експресивність у змалюванні персонажів, подій, явищ, ситуацій тощо, і утворюють у тексті граматикалізовані семантичні єдності: *Потім, як надокучило* *схлипувати*, *стала* *про себе* *шепотіти* *одну* *захоплюючу історію*, *котра* *починалася* *завжди* *після* *всіх* *сутичок* *з* *мамою* *та* *не* *мала* *кінця* [1, с. 9]; *Все* *мусіла* *купити* [1, с. 83]; *Я* *здивувався*, *бо* *вони* *вже* *зпівроку* *не* *могли* *ходити* [1, с. 7]; *Як* *почалася* *копка*, *люде* *стали* *вимагати* *більшої* *платні* [с. 109];

*Спершу мирно говорили з Бялоскурським, але як Мордасінський побив кількох селян, всі збунтувалися й **кинули копати** [1, с. 109]; **Ніхто не вмів** так рівно засіяти ниву, як старий Захарко [1, с. 21].*

Специфіка побудови тексту повісті «Зорі світ заповідають...» виявляється в максимальній сконденсованості номінацій розчленованих процесуальних денотатів. Номінація денотатів словесно мінімалізованими структурами однотипно побудованих семантичних єдностей з різним інформаційним наповненням употужнює можливості словесного відтворення життєвих ситуацій: *Живий, червоний блиск мняко **обіймав** її постать [1, с. 3]; **Лизала** його потайки темними ночами. **Зализувала рани** та **спивала сльози**. **Грішну й непорочну його душу сповідала**. **Виколисувала** в ньому невсипуцу тугу [1, с. 12]; **Робили** греблю з болота, **обтикали** гилячками. **Максимко слухняно виконував** дарчині накази. **Носив** черепком воду, **зривав косиці**. **Потім їли** хліб з огірком, підпалок [1, с. 23].*

Художній світ Галини Журби моделюють, як й інші мовні засоби, номінації розчленованих процесуальних денотатів, представлені в тексті «Зорі світ заповідають...» численними двокомпонентними єдностями, утвореними синсемантичними дієсловами й обов'язково залежними словами. Різноманітні за структурою та лексико-семантичним наповненням компонентів, вони розширюють межі художнього опису, увиразнюють авторську оповідь, надаючи їй додаткових семантичних і стилістичних відтінків, засвідчують майстерність автора в реалістичності відтворення фрагментів позамовної дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Журба Г. Зорі світ заповідають... – Л. : Накладом Івана Титора, 1933.
2. Радіонова Н. К. «Далекий світ» – рідний світ української письменниці Галини Журби [1888–1979 pp.] / Н. К. Радіонова // Наук. зап. Рівнен. обл. краєзн. музею: Мат. наук. конф. 24–25.11.2005 pp. – Рівне, 2005. – Вип. 3. – С. 128–130.
3. Шумило Н. Ідейні та поети кальні прикмети ранньої прози Галини Журби / Н. Шумило // Дивослово. – 2012. – № 10. – С. 55–59.